

Karol Łopatecki
Uniwersytet w Białymstoku

**STAN BADAŃ NAD OCENĄ
WIARYGODNOŚCI GRAFIK
AUTORSTWA ERIKA
DAHLBERGHA**

Słowa kluczowe: Erik Dahlbergh | grafika XVII w. | źródła ikonograficzne | kartografia | inżynieria wojskowa

Karol Łopatecki: adiunkt w Instytucie Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku. Zainteresowania: prawo wojskowe i teoria rewolucji wojskowej w epoce nowożytnej. Prowadzi również badania nad kartografią oraz historią regionalną Podlasia. E-mail: karollopatecki@gmail.com.

Ikonografia stanowi istotne uzupełnienie faktograficzne przy różnorodnych zagadnieniach podejmowanych przez historyków epoki nowożytnej. Zwrot w kierunku wykorzystania „wyobrażeń ikonograficznych” w naukach humanistycznych obserwujemy od lat sześćdziesiątych XX w. Dynamiczny rozwój tego zjawiska przypadł na przełom XX i XXI stulecia, określono go jako „przełom wizualny”¹.

W badaniach historii wojskowej nadal jednak nie wykorzystuje się w pełni możliwości badawczych związanych z grafiką, malarstwem lub rysun-

¹ Warto przywołać poglądy Thomasa W.J. Mitchella z lat dziewięćdziesiątych XX w., który domagał się zwrotu w stronę obrazu w badaniach humanistycznych (tzw. pictural turn). Wskazywał on na wzrost zainteresowania ikonografią i nadal niepełne jej wykorzystanie. W.J.T. Mitchell, *Der Pictorial Turn*, [w:] *Privileg Blick. Kritik der visuellen Kultur*, red. Ch. Kravagna, Berlin 1997, s. 15–40; tegoż, *Picture Theory*, Chicago–London 1994. Analogiczne zjawisko opisywał Gottfried Boehm (*Die Wiederkehr der Bilder*, [w:] *Was ist ein Bild?*, red. W. Fink, München 1994, s. 11–38). Wśród polskich badaczy: J. A. Chrościcki, „*Pompa funebris*”. *Z dziejów kultury staropolskiej*, Warszawa 1974; tegoż, *Sztuka i polityka. Funkcje propagandowe sztuki w epoce Wazów 1587–1668*, Warszawa 1983.

kiem, pomimo faktu, iż na wagę tego typu źródeł zwracano już w przeszłości (np. Antoni Hniłko w 1935 r.²). Chlubnymi wyjątkami są prace analizujące bitwę pod Orszą oraz batalię pod Kircholmem³. Nadal jednak źródła ikonograficzne często pozostają elementem dekoracyjnym publikacji, nie stanowiąc integralnej części opracowania. Przyczynia się do tego coraz większa liczba zachowanych źródeł pisanych z XVII i XVIII w., a to powoduje, że badacze nie widzą potrzeby posiłkowania się innymi typami materiałów źródłowych. Sytuacja ta – przynajmniej dla połowy XVII stulecia – powinna ulec zmianie.

Warte docenienia wydają się starannie wykonane grafiki oparte na rysunkach stworzonych przez Erika Dahlbergha⁴. W niniejszym artykule skupiam się na pracach dotyczących ziem Rzeczypospolitej powstałych w latach 1655–1660, które następnie zostały przeniesione na płyty miedziorytnicze i jako grafiki wydane zostały w dziele Samuela Pufendorfa *De rebus a Carolo Gustavo Sueciae gestis*⁵.

² A. Hniłko, *Plan bitwy pod Kircholmem Józefa Naronowicza-Narońskiego z r. 1659*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1935, t. 7, s. 126–133.

³ S. Herbst, M. Walicki, *Obraz bitwy pod Orszą. Dokument historii sztuki i wojskowości XVI w.*, [w:] *Rozprawy Komisji Kultury i Sztuki*, t. 1, Warszawa 1949, s. 33–66; J. Białostocki, *Zagadka „Bitwy pod Orszą”*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1955, nr 1, s. 80–98; Z. Żygulski, „*Bitwa pod Orszą*” – *struktura obrazu*, „Rocznik Historii Sztuki” 1981, t. 12, s. 85–132; A. Janicki, *Obraz Bitwa pod Orszą – geneza, datowanie, wzory graficzne a obraz bitwy „na Kropiwniej” i inne przedstawienia batalistyczne w wileńskim pałacu Radziwiłłów*, „Biblioteka Epoki Nowożytnej” 2015, t. 3, s. 173–225; V. Hucul, *The Battle of Orsha – court propaganda or chivalric epic?*, „RIHA Journal”, <http://www.riha-journal.org/articles/2014/2014-jul-sep/hucul-orsha-en> [dostęp: 12 marca 2017 r.]; J. Teodorczyk, Z. Żygulski, *Dwugłos o bitwie pod Kircholmem. Historia i ikonografia*, „Rocznik Historii Sztuki” 1999, t. 24, s. 97–128; M. Balcerek, *Liczebność, skład i szyk wojska hetmana litewskiego Jana Karola Chodkiewicza w bitwie pod Kircholmem na ordre de bataille Erika Dahlberga*, „Zapiski Historyczne” 2009, z. 3, s. 7–23.

⁴ Wśród licznych biogramów nadal najważniejszy: E. Ericsson, *Dahlbergh, Erik Jönsson*, [w:] *Svenskt Biografiskt Lexikon*, z. 9, red. B. Boëthius, Stockholm 1931, s. 615–630. Zob. również: B. Heyduk, *Dahlbergh w Polsce. Dziennik i ryciny szwedzkie z dziejów „potopu” 1656–1657*, Wrocław 1971, s. 19–22.

⁵ S. Pufendorf, *De Rebus a Carolo Gustavo Sueciae Rege Gestis*, Norimbergae 1696; tenże, *Sieben Bücher Von denen Thaten Carl Gustavs, Königs in Schweden*, Nürnberg–Riegel 1697; tenże, *Siedem ksiąg o czynach Karola Gustawa króla Szwecji*, oprac. i tłum. W. Krawczuk, Warszawa 2013. Zob. A. Bartoszewicz, *Dzieje kartografii miast polskich do końca XIX wieku. Zarys problematyki*, „Polski Przegląd Kartograficzny” 2013, t. 45, nr 3, s. 238; M.J. Mikoś, *Erik Dahlbergh and his views of Polish Towns*, „The Polish Review” 1988, Vol. 33, No. 2 (1988), s. 154.

Przy wykorzystaniu źródeł ikonograficznych konieczne jest przeprowadzenie ze szczególną uwagą krytyki źródłowej⁶. Problem ten w odniesieniu do twórczości E. Dahlbergha zdefiniował w 1971 r. Bronisław Heyduk, który zwrócił uwagę, iż w grafikach przedstawiających panoramy miast często zachodzą wątpliwości co do rzetelności przekazu⁷. Pomimo upływu 45 lat od pracy Heyduka nadal nie posiadamy jednoznacznej oceny wiarygodności prac Dahlbergha. Tym bardziej jego twórczość należy poddać rzetelnej ocenie historycznej. Wybujałe ambicje i przekonanie o własnych zasługach powodowały, że dopuszczał się nawet fałszerstw. Sytuacja taka miała miejsce po sforsowaniu zimą 1658 r. przez armię szwedzką Wielkiego Bełtu. Wówczas zmanipulował relację jednego z generałów o tym wydarzeniu⁸. Dlatego istotny jest postulat badawczy zaprezentowany przez Wojciecha Krawczuka:

nadal brakuje dokładnej analizy wszystkich „polskich” rycin Dahlberga, a możliwości badawcze są duże. Przede wszystkim należałoby zająć się poszukiwaniem podstawy źródłowej dla rysunków, a także porównać stan rzeczywisty z imaginacją artysty⁹.

Dotychczasowa wiedza o poszczególnych grafikach pozwala nam na stworzenie wstępnej oceny wiarygodności poloników w dorobku artysty.

Erik Jönson Dahlbergh wykonał w swoim życiu ogromną liczbę rysunków, planów i panoram miast oraz map, a także szkiców sytuacyjnych. Znaczna część jego dzieł została następnie odwzorowana w formie grafik, które zostały umieszczone w dwóch pracach: S. Pufendorfa – *De rebus a Carolo Gustavo Sueciae Rege gestis* oraz *Suecia antiqua et hodierna* stworzona przez samego Dahlberga¹⁰. Historyków sztuki interesuje w szczególności ta dru-

⁶ Jak bardzo materiał ikonograficzny może być zwodniczy, wskazuje M. Lewicka (*Rycina Jakuba Lauro ku czci Jana Zamoyskiego. Nowe materiały do ikonografii Szarogrodu i Zamościa*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1956, t. 18, nr 1, s. 134). Udowodniła ona, że prace tworzone przez Jakuba Laurego oparte były jedynie na bardzo ogólnych informacjach. Przykładowo o Krakowie autor wiedział, że jest to miasto nadrzeczne położone na wzgórzu, a o Gdańsku – że jest miastem portowym. Podobną wartość ma rycina tegoż autora dotycząca bitwy pod Kircholmem: J. Teodorczyk, Z. Żygulski, *Dwugłós o bitwie...*, s. 101–103.

⁷ B. Heyduk, *Dahlbergh w Polsce*, s. 44 i nast.

⁸ M. Kopczyński, *Dania i Szwecja czyli państwa militarne*, [w:] *Rzeczpospolita – Europa: XVI–XVIII wiek: próba konfrontacji*, red. M. Kopczyński, W. Tygielski, Warszawa 1999, s. 123.

⁹ W. Krawczuk, *Eryk Dahlberg i Samuel Pufendorf – postulaty badawcze*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 2010, t. 17, s. 40.

¹⁰ [E. Dahlbergh], *Suecia antiqua et hodierna*, t. I–III, Stockholm 1716 (liczne późniejsze przedruki).

ga¹¹. W 1661 r. otrzymał on przywilej królewski na wykonanie szeregu grafik, które ukazałyby Szwecję dawną i współczesną¹². Oczywiście dzieło to miało mieć silny akcent propagandowy, prace podkreślały mocarstwowy charakter i potęgę państwa. Autor podjął się gigantycznego wysiłku – objeżdżał cały kraj i wykonywał rysunki istotnych dla obywateli i państwa miejsc. Podczas kolejnych 43 lat swego życia sporządził 353 ujęć, które dopiero po śmierci (w 1716 r.) zostały naniesione na płyty miedziorytnicze i wydano je drukiem w trzech tomach. Bogactwo form, tematów, ujęć było niezwykle. Szybko badacze zaczęli zastanawiać się nad wiarygodnością wykonanych w ten sposób dzieł.

Z jednej strony niektóre dzieła Dalhberga charakteryzowały dużą precyzję, a jego prace stały się podstawowym źródłem ikonograficznym dla badaczy zajmującym się szeroko pojętym dziedzictwem kulturowym¹³. Z drugiej zaś strony dokładna analiza wykazała, że część prac nie odzwierciedla i nigdy nie odzwierciedlała rzeczywistości. Wynika to z faktu, iż budynki, które artysta ukazywał, często opierały się na planach architektonicznych – które nigdy nie zostały zrealizowane¹⁴. Autor manipulował skalą tworząc wizję większych założeń niż były w rzeczywistości, uwzględniał mające nastąpić przebudowy (które nigdy nie nastąpiły) itp.

Podkreślić należy, iż w okresie „potopu” Dahlbergh był przede wszystkim kartografem i inżynierem wojskowym na usługach Karola X Gustawa¹⁵. O ile zatem kwestia fortyfikacji, rozmieszczenia i układu obozów wojskowych, topografii terenu leżała w centrum zawodowych zainteresowań kartografa, o tyle detal architektoniczny nie był przedmiotem jego uwagi¹⁶. Wysoką

¹¹ Wśród licznych prac należy zwrócić uwagę na: S.E. Bring, *Sueciaverket och dess text*, Lychnos 1937, s. 1–67; B. Magnusson, *Att illustrera fäderneslandet: en studie i Erik Dahlbergs verksamhet som tecknare*, Uppsala 1986.

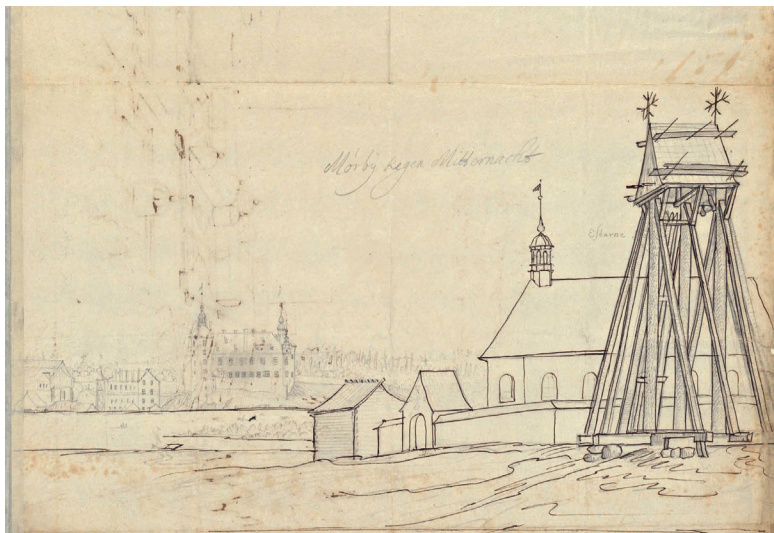
¹² P.M. Parker, *Privileges. Webster's Quotations, Facts and Phrases*, San Diego 2008, s. 388.

¹³ Przykładowo, dzieła Dahlbergha wykorzystano przy badaniach dotyczących ogrodów i parków w okresie nowożytnym: M. Olausson, *The Aesthetic and Social Reception and Development of the Baroque Garden in Sweden*, [w:] *Baroque Garden Cultures. Emulation – Sublimation – Subversion*, ed. M. Conan, Washington 2005, s. 183–212.

¹⁴ E.F. Heckscher, *An Economic History of Sweden*, trans. G. Ohlin, London 1968, s. 119; R. Hołownia, *Założony na skale Szwedzki wzór ewangelickiego kościoła Łaski w Jeleniej Górze*, „Quart” 2012, nr 2, s. 56–57.

¹⁵ Zob. K. Łopatecki, *Prace kartograficzne wykonane na ziemiach Rzeczypospolitej przez szwedzkich inżynierów wojskowych w XVII stuleciu*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 2009, t. 46, s. 55–80; U. Ehrensward, *Erik Dahlbergh som kartograf*, [w:] *Stormaktstid. Erik Dahlbergh och bilden av Sverige*, red. L. Jonsson, Lidköping 1992, s. 134–143.

¹⁶ Tezę tę postawił W. Krawczuk, *Eryk Dahlberg...*, s. 35–40.

Il. 1a, 1b, 1c. *Arx Mörby* szkic i stworzony na jego bazie rysunek E. Dahlbergha oraz wykonana przez Jeana Le Pautre grafika. Przykład manipulacji skalą. Kungliga Biblioteket (Stockholm), Handrit. vol. 4:57v; tamże, vol. 4:56.

Il. 2. Ichnographia Urbis Gedani et Castelli ad ostium Vistulae vulgo Weichselmunde, kolorowany miedzioryt według rysunku E. Dahlbergha. Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk, sygn. D.1892 [IX.11B-9], <http://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=93>.

wartość planom fortyfikacyjnym autorstwa Dahlbergha przyznają Bogusław Dybaś, Karol Łopatecki i Przemysław Maćkowiak¹⁷. Jerzy Stankiewicz swoje badania nad umocnieniami Gdańska skonstratował następująco:

Plan ten zdumiewa precyzją wykonania, jeśli idzie o cały układ topograficzny, o szczegóły zabudowy miejskiej, a wreszcie o szczegóły wszystkich umocnień. Jednocześnie dodał: Rzecz tym ciekawsza, że powiązana z tym planem panorama Gdańska nie posiada absolutnie żadnej wartości dokumentalnej¹⁸.

¹⁷ B. Dybaś, *Fortece Rzeczypospolitej. Studium z dziejów budowy fortyfikacji stałych w państwie polsko-litewskim w XVII wieku*, Toruń 1998, s. 127, przyp. 197, 201; K. Łopatecki, *Fortyfikacje Brześcia Litewskiego w dobie II wojny północnej*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 2007, t. 43, s. 159–176; P. Maćkowiak, *Widoki i plany twierdzy Wisłoujście w zbiorach XVII i XVIII-wiecznej grafiki książkowej Biblioteki Kórnickiej*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2005, t. 27, s. 315 i n.

¹⁸ J. Stankiewicz, *System fortyfikacyjny Gdańska i okolicy w czasie wojny 1655–1660 r.*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1976, t. 20, s. 73–121 (cytat: s. 77–78).

Il. 3. *Prospectus Oppidi Savichost*, miedzioryt Nicollasa Perelle według rysunku E. Dahlbergha, Biblioteka Narodowa, sygn. ZZK 18 688.

Podobnie, dychotomię w twórczości Dahlbergha ocenił Maciej Ziemierski, który badał problematykę oblężenia przez Szwedów Krakowa w 1655 r.¹⁹ Bardziej krytyczną postawę prezentuje Włodzimierz Zieliński. Analizując grafikę prezentującą przemarsz wojsk szwedzkich pod Zawichostem, wykazał on, iż niektóre obiekty (nawet bardzo ważne, jak zamek) zostały „poprzesuwane” przez twórcę. Dokładność i szczegółowość prac Dahlbergha są bez zarzutu wówczas, gdy nie stoją w kolizji z koncepcją artystycznych. W przeciwnym razie kwatermistrz dowolnie manipulował prezentowaną rzeczywistością²⁰.

¹⁹ M. Ziemierski, *Widok szwedzkiego oblężenia Krakowa w 1655 r. autorstwa Eryka Jönssona Dahlbergha. Kwestie interpretacji*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2004, t. 22, s. 34–42. Już Jerzy Banach (*Dawne widoki Krakowa*, Kraków 1967, s. 113) zwrócił uwagę, że panorama Krakowa jest przedstawiona w lustrzanym odbiciu, stanowiąc prawdopodobnie kopię z dzieła Geорга Brauna i Franza Hogenberga pt. *Civitates Orbis Terrarum*. Doskonale przedstawiono natomiast założenie obozu i życie w nim.

²⁰ W.J. Zieliński, *Topografia Zawichostu w świetle analiz widoku Erika Jönssona Dahlbergha*, „Zeszyty Sandomierskie” 2005, z. 20–21, s. 25–28.

Il. 4. *Situs Oppidi Brombergae ubi S. R. M. Sveciae*, plan i widok Bydgoszczy, <http://kpbc.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=89993&from=pubindex&dirids=19&lp=208>.

Obok wymienionych badaczy dobrze oceniających staranność naniesionych fortyfikacji, i deprecjonujących pozostałe przekazy ikonograficzne, są i tacy, którzy akcentują doskonałą precyzję przy panoramach miast. Warto wymienić przynajmniej dwa spostrzeżenia.

Lech Łbik, analizując grafikę przedstawiającą plan i panoramę Bydgoszczy, ocenił dzieło bardzo wysoko. Jego wątpliwości miały charakter innej natury – dotyczyły błędów w legendzie umieszczonej w grafice. Zaledwie trzy obiekty są tu właściwie podpisane:

I tak ratusz (B) pomyłono z kościołem Klarysek; kościół Jezuitów (D) z kościołem Karmelitów; świątynię Bernardynów (E) z ratuszem; kościół Karmelitów (F) z kościołem Świętego Idziego; świątynię Klarysek (G) z pobliskim, okazałym dworem.

W dalszej kolejności autor wymienia jeszcze sześć innych błędnie przyporządkowanych nieruchomości²¹.

Druga warta przytoczenia opinia to zdanie Jakuba Sity, który analizując widoki Warszawy wykonane przez Dahlbergha, zwraca uwagę, iż niezwykle precyzyjna jest *Panorama Warszawy od strony Pragi*. Autor porusza tu kwestię wykorzystania przez Dahlbergha *camera obscura*, co wymagałoby dalszych badań. Jednak miasto ukazane na innej rycinie, w drugim dniu bitwy, jest schematyczne, nie wykazuje związków z panoramą²². Sytuację

²¹ L. Łbik, *Widok i plan Bydgoszczy z czasów szwedzkiego „potopu”*, [w:] *Materiały do dziejów kultury i sztuki Bydgoszczy i regionu*, z. 3, Bydgoszcz 1998, s. 17–25 (cytat: s. 20).

²² J. Sito, *Dahlberg i inni. O szwedzkich rysownikach – wędzucach doby wojennej w Polsce i ich dziele*, [w:] *Po obu stronach Bałtyku. Wzajemne relacje między Skandynawią a Eu-*

powyższą przyjmuje jako wyjątek i właściwie wszystkim grafikom ukazującym panoramiczny obraz przyznaje dużą wiarygodność.

Podsumowując te wstępne rozważania, należy podkreślić, iż podstawowe pytanie dotyczy stopnia odwzorowania rzeczywistości na szkicu, a następnie dokładności jej przeniesienia na grafikę²³. Trzeba pamiętać, że dzieła powstawały w wielu etapach: na miejscu tworzone szkice i rysunki, a te dopiero po latach przenoszono na miedzioryty, które stawały się ilustracjami do wielkiej księgi *De Rebus a Carolo Gustavo Sveciae Rege Gestis*²⁴. Błędy lub celowe manipulacje mogły nastąpić zarówno na początku, przy tworzeniu szkicu, jak i w kolejnych etapach (zob. il. 1). Pojawia się pytanie: na ile Dahlbergh starał się skrupulatnie odtworzyć sceny rodzajowe, topografię terenu, stan fortyfikacji, na ile zaś samodzielnie komponował swoje prace²⁵? I związane z tym pytanie – na jaką swobodę twórczą mogli sobie pozwolić twórcy grafik.

Dotychczasowe analizy poszczególnych grafik w zbyt małym stopniu uwzględniają kwerendy w szwedzkich bibliotekach i archiwach, w których znajduje się ogromna spuścizna po E. Dahlberghu²⁶. Nieszczęśliwej próby wykorzystania tych archiwaliów podjął się Andrej Kotljarchuk. Zaprezentował on „odkrycie” ze zbiorów Biblioteki Królewskiej w Sztokholmie: *plans of the city with a legend, and a panorama of the city from the left bank of the Bug River*²⁷. Według autora druga z wymienionych prac to nieznana panorama Brześcia widziana z lewego brzegu Bugu. Tymczasem mamy do czynienia z niezwykle ciekawym ujęciem prezentującym Brześć, tyle że nie Litewski, a Kujawski! Rysunek został w sposób idealnie odwzorowany na płytę miedziorytniczą, *dzięropą Środkową*, t. 2, red. J. Harasimowicz, P. Oszczanowski, M. Wisłocki, Wrocław 2006, s. 511–521.

²³ Por. K.M. Kowalski, *Polskie źródła ikonograficzne XVII wieku. Analiza metodologiczna*, Poznań 1988, *passim*.

²⁴ J.E. Erdmann, *History Of Philosophy*, London 2002, s. 209; P. Wieselgren, *Sveriges sköna litteratur, en öfverblick vid akademiska föreläsningar*, Köpenham–Christiana 1835, s. 326.

²⁵ W.J. Zieliński, *Topografia Zawichostu...*, s. 25–28.

²⁶ B. Olszewicz, *Stosunki między Krajami Skandynawskimi a Polską w zakresie kartografii (od epoki odrodzenia po wiek XIX)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1961, t. 6, nr 1, s. 20–21; A. Bartoszewicz, *Dzieje kartografii...*, s. 238.

²⁷ A. Kotljarchuk, *In the Shadows of Poland and Russia The Grand Duchy of Lithuania and Sweden in the European Crisis of the mid-17th Century*, Huddinge 2006, s. 23, 230: „Detailed plans of the city with a legend, and a panorama of the city from the left bank of the Bug River, were not printed. I found both in the collections of the Royal Library of Sweden. In 1696, Pufendorf published one of the pictures under the title „Siege of Brest”. Zob. tamże, fig. 8–9, s. 303–304; Kungliga Biblioteket (Stockholm), Handrit. vol. 41:16b, no. 10782; tamże, Handrit., vol. 41:13a, no 10778.

Il. 5. Brześć Kujawski, rysunek E. Dahlbergha i na podstawie niego wykonana grafika zatytułowana *Urbs Briestie in Cuiavia aduentu Copiarum S.R.M. Sveciæ*, Kungliga Biblioteket (Stockholm), Handrit. vol. 41:13, nr 10778; Biblioteka Narodowa, sygn. ZZK 18 695.

ki której odbijano grafiki, które stały się ilustracjami do pracy S. Pufendorfa. Autor błędnie odczytał napis w nagłówku, który nie brzmi *Die Stadt Briestie in Litawien*, lecz *Die Stad Briestie in Cuiawien*. W pracach badaczy podobne przypadki zdarzają się nagminnie. Wystarczy wskazać na drzeworyt dokumentujący zdobycie twierdzy Starodub (1535 r.), który został dołączony do *Kroniki* Marcina Bielskiego²⁸. Tymczasem niektórzy badacze starają się na siłę wyciągnąć wnioski uważając, że źródło ilustruje zdobycie Połocka w 1579 r.²⁹

²⁸ Po raz pierwszy drzeworyt został umieszczony w wydaniu pracy Bielskiego z roku 1564, a następnie wydrukowano go w dziele opublikowanym przez syna Joachima w 1597 r. M. Bielski, *Kronika tho iesth, Historia Swiata (...)*, Kraków 1564, k. 423; M. Bielski, *Kronika polska*, wyd. J. Bielski, Kraków 1597, s. 574

²⁹ У.І. Цялєжнікаў, А.М. Латушкін, *Умацаванні 2-й паловы XVI ст. паміж Верхнім і Ніжнім замкамі ў Полацку*, „Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі” 17 (2014), s. 58–66. Nieporozumienie wynika z faktu, że w późniejszym czasie została ta

Dzięki skrupulatnie archiwizowanej przez samego Dahlbergha dokumentacji tak ikonograficznej, jak i pisanej, możemy poznać jego warsztat. Był to twórca, który na miejscu wydarzeń wykonywał wstępny szkic wykonany piórkiem lub ołówkiem, by następnie nanieść na niego siatkę terenu, topografię, rozmieszczenie fortyfikacji i oddziałów³⁰. Później, nierzadko po wielu latach, następowało doskonalenie dzieła na kilku kolejnych wersjach, coraz bardziej dopracowanych, rysunków³¹. Z reguły ostatnia wersja rysunku jest niemal identyczna z wykonaną grafiką. W zbiorach po tym artyście zdarzają się sytuacje, w których istnieje kilka rysunków, która następnie zostało połączonych w jedną całość³².

Całość twórcy uzupełniał legendą, która powstawała na podstawie sporządzonej na miejscu dokumentacji. Wreszcie ozdobny, wypełniony tekstem kartusz naklejał do ostatniej wersji rysunku poprzedzającej grafikę (il. 6). Należy podkreślić duży stopień zgodności wstępnej wersji (szkicu) z ostateczną grafiką. Najwięcej zmian w poszczególnych etapach powstawania dzieła następowało na pierwszym planie, gdzie przedstawiano sceny o charakterze rodzajowo-kostiumowym, natomiast fortyfikacje, główne budynki, topografia terenu były wiernie powtórzone (il. 1). Przy panoramach uwzględniano z reguły tylko najważniejsze budowle, w pierwotnej wersji reszta zabudowań stanowiła „tło” wypełniające przestrzeń³³. Niewątpliwie potrzebne jest opublikowanie w edycji krytycznej wszystkich zachowanych rysunków, nad którymi Dahlbergh pracował lub które wykorzystywał do dalszych prac. Rysunki te stanowią znacznie bardziej wiarygodny materiał ikonograficzny niż stworzone w dalszym etapie prac grafiki. Tym bardziej, że nie mamy jasnej sytuacji, które z elementów poza fortyfikacjami i rozło-

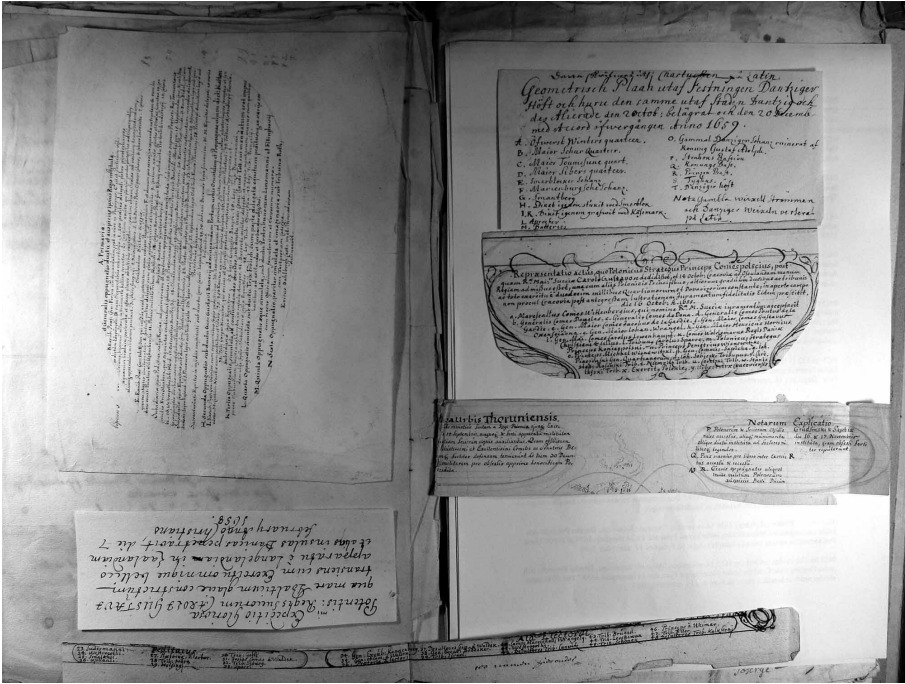
grafika wykorzystana jako ilustracja do kampanii wojennych Stefana Batorego. A. Gwagnin, *Kronika Sarmacyi Europskiej*, Kraków 1611, s. 208.

³⁰ Riksarkivet (Stockholm), Dahlbergska samlingen, vol. 38, E 3507, strony niepaginowane. K. Łopatecki, *Fortyfikacje Brześcia Litewskiego...*, s. 159–176.

³¹ Zob. bitwa pod Wojniczem, która została przedstawiona na szkicu i w trzech, coraz dokładniejszych wersjach rysunku: Riksarkivet (Stockholm), Erik Dahlbergs samling, C1–C2, nr 46.

³² Przykładowo istnieje rękopiśmienny plan Brześcia Litewskiego oraz panorama tego miasta, którą następnie autor połączył w jedną grafikę. *Grundtriss der Stadt Brische in Littauwen*, Krigsarkivet (Stockholm), Sveriges krig, 425:5:139; Kungliga Biblioteket (Stockholm), Handrit. vol. 41:16b, no. 10782; tamże, Handrit. vol. 41:16a, no. 10781.

³³ Zob. Riksarkivet (Stockholm), Dahlbergska samlingen, E 3507; Riksarkivet (Stockholm), Dahlbergska samlingen, E 3508; Riksarkivet (Stockholm), Erik Dahlbergs samling, C1–C2, nr 1–66; E. Dahlbergh, *Grand Recueil de desseins*, t. IV, Kungliga Biblioteket (Stockholm), Handrit, vol. 41.

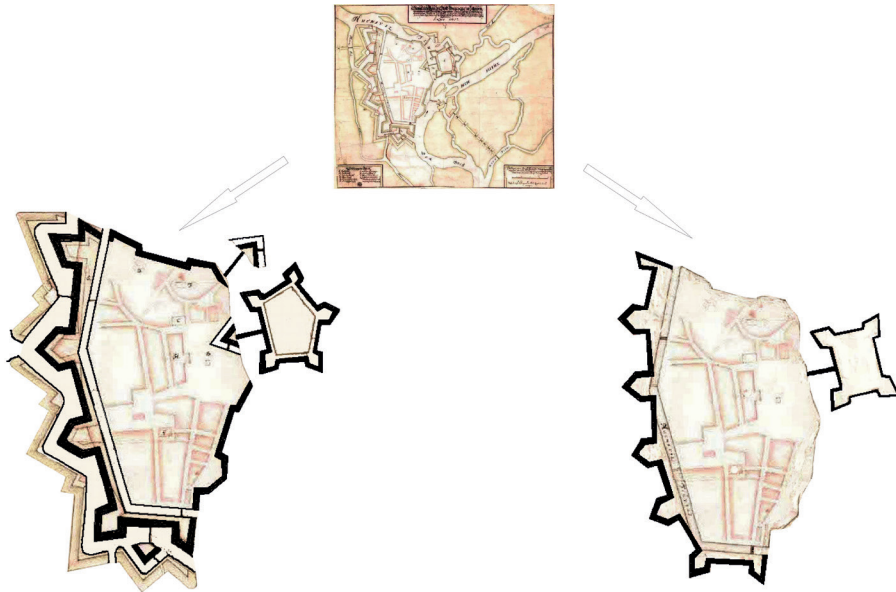
Il. 6. Dokumentacja E. Dalbergha związana z procesem powstawania grafik, Riksarkivet (Stockholm), Dahlbergska samlingen, E 3507, karty niepaginowane.

żeniem oddziałów są dokładnym odzwierciedleniem, które natomiast stanowią wtórne uzupełnienie.

Podstawowym zarzutem pod adresem wiarygodności omawianych grafik jest fakt, że ich twórca nie brał udziału w prezentowanych na nich zdarzeniach (dotyczy to grafik obrazujących wydarzenia wojny z Rzeczpospolitą). Pamiętać należy, że przybył on do obozu szwedzkiego dopiero pod Nowy Dwór Mazowiecki, tuż przed bitwą warszawską w 1656 r.³⁴ Od tego momentu można przyjąć bardzo dużą wiarygodność prezentowanych scen, przynajmniej w odniesieniu do głównego przedmiotu zainteresowania, czyli fortyfikacji, rozmieszczenia oddziałów, topografii terenu, rzadziej panoramy miast.

Artysta nie zawsze rysował z natury, opierał się często na planach sytuacyjnych sporządzonych przez szwedzkich inżynierów, którzy od czasów Gustawa II Adolfa zawsze towarzyszyli armii szwedzkiej, tworząc dokładną

³⁴ E. Dahlberg, *Dag-Bok*, red. S. Lundblad, Stockholm 1823, s. 83 i nast.

Il. 7. Praca E. Dahlbergha (u góry) w której naniósł plany fortyfikacji Brześcia Litewskiego wykonane przez J.J. Bonellego (po lewej) oraz swoją własną koncepcję (po prawej), Krigsarkivet (Stoczkholm), Utländska stads- och fästningsplaner (406), 17, nr 1 (Brest-Litowski).

dokumentację pól bitew, fortyfikacji, zdobywanych i bronionych miast³⁵. Ponadto podczas wojen gromadził materiały mające wartość dla inżyniera i kartografa. Przykładowo po zdobyciu Brześcia Litewskiego przez armię szwedzką przejął dokumentację inżynieryjno-kartograficzną Jana Jakuba Bonellego. Źródła te pozwoliły Dahlberghowi na wykonanie w ciągu trzech dni planów ufortyfikowania miasta i zamku, ale również – w późniejszym okresie – przysłużyły się do wykonania grafiki³⁶.

Warto przywołać spostrzeżenie Marii Stahr, która zwróciła uwagę na uderzające podobieństwo między medalem Jana Höhna upamiętniającym odzyskanie przez stronę polską w 1659 r. twierdzy Gdańska Głowa a pla-

³⁵ O. Cederlöf, *Pejzaże polskie Erika Dahlberga*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1973, t. 19, cz. 2, s. 217–229.

³⁶ K. Łopatecki, *Między włoską a holenderską sztuką fortyfikacyjną. Plan rozbudowy Brześcia Litewskiego w świetle „Geometrich Plan der Statt Brzesche in Littawen” z 1657 roku*, „Zapiski Historyczne” 2009, t. 74, z. 4, s. 77–94. Ostatnio ukazała się wnikliwa analiza grafiki prezentującej oblężenie Brześcia Litewskiego, w której autorzy z uznaniem odnoszą się do wiarygodności źródła. А.Д. Никитчик, Т.А. Никитчик, *Берестейский кроссворд Э.Й. Дальберга – гравюра „Urbs et castellum”*, „Вестник Брестского государственного технического университета” 2012, № 6, cz. 1, s. 71–86.

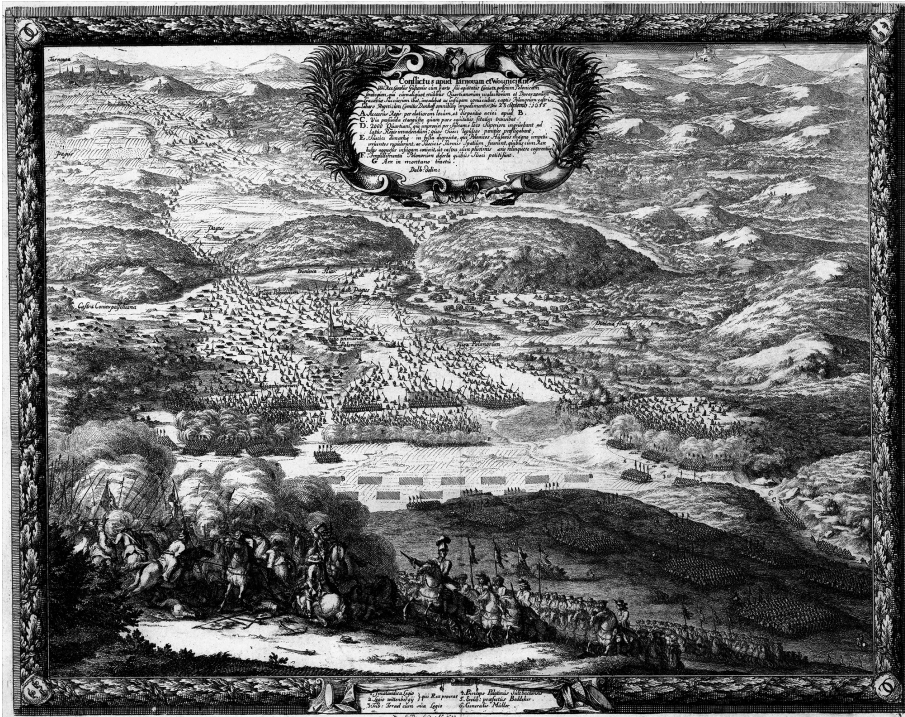
Il. 8. Medal autorstwa Jana Höhna młodszego, wybity w 1659 w Gdańsku dla uczczenia zdobycia przez wojska polskie pod wodzą Jerzego Lubomirskiego Głowy Gdańskiej. W otoku napis CAUSA DEO PLACUIT SED ET ARMA TUENTIA CAUSAM.

nem Dahlbergha³⁷. Prawdopodobnie podstawą źródłową dla rysunku był ów pamiątkowy medal (il. 8). Dahlberghowi posłużyły również zagrabione w 1655 r. z Warszawy rysunki i mapy Fryderyka Getkanta. Jest to widoczne zwłaszcza w grafice prezentującej Piławę, gdzie wykorzystane zostały również plany Heinricha Thomego³⁸. Przykład fortyfikacji Piławy jest istotny, gdyż jest to jedna z tych zaprezentowanych na grafikach scen, przy których Dahlbergh nie był obecny. Podobnie sytuacja dotyczyła Gdańska – w tym przypadku autor skorzystał przede wszystkim z materiałów kartograficznych F. Getkanta. Analiza stanu fortyfikacji gdańskich na sztychu wskazuje, że prezentuje ona ich stan nie w czasie „potopu szwedzkiego” lecz dotyczy lat 1642–1648³⁹. Natomiast Andrzej Tomczak również uważa, że plan doku-

³⁷ M. Stahr, *Medale Wazów w Polsce*, Wrocław 1990, s. 176–178.

³⁸ K. Łopatecki, W. Walczak, *Mapy i plany Rzeczypospolitej XVII w. znajdujące się w archiwach w Sztokholmie*, t. 1, Warszawa 2011, s. 64–65, 89. Wersja pierwotna rysunku Dahlberga: Riksarkivet (Stockholm), Erik Dahlbergs samling, C1–C2, nr 49. Zob. również dzieło Heinricha Thomego wykonane w 1636 r. Krigsarkivet (Stockholm), Handritade Kartverk 12, k. 14.

³⁹ P. Maćkowiak, *Widoki i plany...*, s. 315–317.

Il. 9. Bitwa pod Wojniczemi, grafika Willema Swidde zatytułowana *Conflictus apud Tarnovam et Wounicium*, wykonana na podstawie rysunku E. Dahlbergha („Dalb: delin.”). Biblioteka Narodowa, sygn. ZZK 23 094.

mentujący oblężenie Torunia z 1655 r. został wykonany przez Dahlbergha na podstawie zachowanych planów szwedzkich inżynierów⁴⁰.

E. Dahlbergha nie było także podczas bitwy pod Wojniczemi (3 października 1655 r.), z której to batalii powstała piękna grafika wykonana przez szwedzkiego inżyniera (il. 8). Badając to źródło, Jerzy Chumiński ocenił, że:

całość jest często rodzajem montażu kilku różnych tematów obserwowanych z różnych miejsc. Taki sposób ujęcia był prawdopodobnie skutkiem tego, że opierać się musiał na częściowych szkicach terenowych wykonywanych z różnych miejsc i być może przez różne osoby⁴¹.

⁴⁰ A. Tomczak, *O najdawniejszych planach miasta Torunia*, „Zapiski Historyczne” 1980, t. 45, nr 3, s. 116–117.

⁴¹ J. Chumiński, *O bitwie ze Szwedami pod Wojniczemi*, „Zeszyty Wojnickie” 1994, r. 4, nr 5, s. 2.

Zarówno J. Chumiński jak i badający omawiany plan W. Krawczuk oceniają to źródło jako wiarygodne. Uważają, iż batalia oraz topografia terenu zostały przedstawione zgodnie ze stanem faktycznym. Ich zdaniem dzieło zaskakuje poziomem precyzji, oddaje charakterystyczny, wydłużony kształt miasta; jest na nim odnotowana kolegiata, a w jednym z większych domostw możemy domyślać się nawet dworu starościńskiego. Również topografia terenu została zaprezentowana w sposób prawidłowy, z uwzględnieniem wąskich, głębokich parowów, które utrudniły manewry wojskom szwedzkim w początkowej fazie bitwy. Podkreślono przy tym małą przydatność źródła dla analizy poszczególnych budynków⁴². Niestety, nie udało się wyjaśnić przy pomocy jakich źródeł pracował Dahlbergh, niewątpliwie jednak konsultował się z historiografem króla – S. Pufendorfem – dzięki czemu rycina i opis bitwy tak dobrze się uzupełniają⁴³.

Dahlbergh nie tylko przygotowywał rysunki pod grafiki ale wykonywał całą pracę dokumentacyjną. Przygotowywał kartusze, opisy, wreszcie konstruował narrację (il. 6). Niektóre ze sztychów prezentują wydarzenia w sposób symultaniczny. Przykładem jest oblężenie Sandomierza, w którym autor przedstawił ciąg zdarzeń, mający miejsce w dniach od 31 marca do 3 kwietnia 1656 r. Praca stanowi ikonograficzną opowieść o heroicznej obronie zamku, a następnie ucieczce garnizonu sandomierskiego, podłożeniu ładunków wybuchowych i katastrofalnych dla nieprzyjaciela skutkach eksplozji. Była więc to opowieść, którą autor zrekonstruował na podstawie pisemnych relacji, diariuszy i kronik żołnierzy szwedzkich⁴⁴. Porównanie rysunku Dahlberga z wykonaną grafiką *Gesta ad Sandomiriam*, wskazuje, że twórca miedziorytu nie był zbyt dokładny w szczególności przy odwzorowywaniu obiektów o drugorzędnym znaczeniu. Zupełnie inaczej przedstawił m.in. kościół pw. Nawrócenia św. Pawła Apostoła, pominięto także część budynków, które na grafice zasłania dym⁴⁵.

⁴² Tegoż, *O bitwie ze Szwedami pod Wojniczem (dokończenie)*, „Zeszyty Wojnickie” 1994, r. 4, nr 6, s. 10–13; W. Krawczuk, *Wojnicz w latach 1655–1660*, [w:] W. Krawczuk, P. Miodunka, K. Nabiałek, *Dzieje Wojnicza od XVI do XVIII wieku*, Wojnicz 2009, s. 281–283.

⁴³ W. Krawczuk, *Wojnicz...*, s. 281.

⁴⁴ K. Łopatecki, *O wykorzystaniu źródeł ikonograficznych w badaniach historyczno-wojskowych na przykładzie wysadzenia zamku w Sandomierzu w roku 1656*, „Україна в Центральній Східній Європі” 2013, z. 12–13, s. 380–400.

⁴⁵ Kungliga Biblioteket (Stockholm), Handrit, vol. 41, s. 6, nr 10770.

1. W pierwszej kolejności należy odnaleźć i wykorzystać źródła rękopiśmienne – rysunki i plany są źródłem bardziej wiarygodnym. W tej grupie, to szkice, a nie później wykonane rysunki, są materiałem najbardziej rzetelnym. Z reguły rysunek stanowiący wersję poprzedzającą wykonanie płyty miedziorytniczej był niemal identyczny ze sztychem. Ingerencja twórców rycin w powstanie dzieł opublikowanych w pracy Samuela Pufendorfa oceniam na niewielką (il. 1, 5)⁴⁶. Sądzę, że istotną wartością było opublikowanie w edycji krytycznej wszystkich zachowanych rękopiśmiennych map, planów i rysunków E. Dahlbergha.

2. Wartość grafik polega na nierzadkim połączeniu kilku rysunków w jedną całość, a także dołączonej legendzie (czasem wprowadzającej w błąd jak w przypadku Bydgoszczy – il. 4). Dodatkowo Dahlbergh na sztychu konstruuje narrację, prezentuje następujące po sobie wydarzenia, czego przykładem jest zniszczenie zamku w Sandomierzu.

3. Opierając się na grafikach należy przyjąć, że plany fortyfikacji oraz rozkład wojsk, obozów, istotnych elementów topograficznych jest naniesiony precyzyjnie i w sposób skrupulatny. Założenie to dotyczy również miejsc, w których Dahlbergh nigdy nie był – wykorzystywał bowiem materiały innych inżynierów szwedzkich, jak i dokumentację zrabowaną w Rzeczypospolitej (Piława, Gdańsk, Brześć Litewski).

4. Największy problem dotyczy widoków miast oraz prezentowanych panoram. Należy do takich obiektów podchodzić ze szczególną ostrożnością. Jeżeli Dahlbergh posiadał odpowiednio dobrymi materiałami – efekt mógł być dobry (Sandomierz, Brześć Litewski, Warszawa). Nawet i w tych pracach jedynie najważniejsze obiekty – zamki, pałace, kościoły, szkoły, klasztory będą przedstawione prawidłowo. Pozostałe budynki stanowią jedynie tło. Zasadnym jest przeprowadzenie kwerendy archiwalnej i wykorzystanie w badaniach rysunków Dahlbergha lub prac innych twórców przez niego zgromadzonych.

⁴⁶ Nie można jednak wykluczyć dodawania przez wedytystów pewnych drobnych elementów, czego przykładem jest fragment ogrodu znajdujący się przed zamkiem królewskim w Warszawie, który nie istnieje na wykonanym przez Dahlbergha rysunku. J. Lileyko, *Zamek Warszawski. Rezydencja królewska i siedziba władz Rzeczypospolitej 1569–1763*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984, s. 112. Większe różnice występują pomiędzy rysunkiem i grafiką prezentującą Sandomierz.

5. Najmniej wiarygodne są elementy sztafażu, czyli sceny rodzajowe, postacie, zwierzęta, które uzupełniają obraz. Nie oznacza to, że uzbrojenie i umundurowanie itp. elementy przedstawione są źle – tu bogate doświadczenie życiowe Dahlbergha pozwalało na skrupulatne ich odtworzenie. Podobnie drugorzędne elementy topograficzne również nie musiały znajdować odzwierciedlenia w rzeczywistości.

6. Fakt, że Dahlbergh nie był obecny przy obiektach, które później znalazły się na grafice nie musi oznaczać mniejszej wiarygodności przekazu. Wszystko zależy na jakich materiałach tworzył on swoją pracę (il. 7, 8). Stąd może się okazać, że plan miasta pochodzi sprzed okresu „potopu” (przykład Gdańska). Znane są przypadki w twórczości Dahlbergha, gdy na postawie posiadanych źródeł tworzył grafiki obiektów, które nigdy nie istniały lub nigdy nie zostały zgodnie z planowanymi założeniami przebudowane. Przykłady znane ze Skandynawii, nie znajdują potwierdzenia w pracach prezentujących czyny wojenne w Rzeczypospolitej.

BIBLIOGRAFIA

ARCHIWALIA

- Biblioteka Narodowa, sygn. ZZK 18 688, ZZK 18 695.
Krigsarkivet (Stockholm), Handritade Kartverk 12.
Krigsarkivet (Stockholm), Sveriges krig, 425:5:139.
Krigsarkivet (Stockholm), Utländska stads- och fästningsplaner (406), 17.
Kungliga Biblioteket (Stockholm), Handrit. vol. 41.
Riksarkivet (Stockholm), Dahlbergska samlingen, E 3507, 3508.
Riksarkivet (Stockholm), Erik Dahlbergs samling, C1–C2, nr 1–66.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- [Dahlbergh E.], *Suecia antiqua et hodierna*, t. I–III, Stockholm 1716.
Pufendorf S., *De Rebus a Carolo Gustavo Sveciae Rege Gestis*, Norimbergae 1696.
Pufendorf S., *Sieben Bücher Von denen Thaten Carl Gustavs, Königs in Schweden*, Nürnberg–Riegel 1697.
Pufendorf S., *Siedem ksiąg o czynach Karola Gustawa króla Szwecji*, oprac. i tłum. W. Krawczuk, Warszawa 2013.

OPRACOWANIA

- Balcerek M., *Liczebność, skład i szyk wojska hetmana litewskiego Jana Karola Chodkiewicza w bitwie pod Kircholmem na ordre de bataille Erika Dahlberga*, „Zapiski Historyczne” 2009, t. 73, z. 3, s. 7–23.

- Banach J., *Dawne widoki Krakowa*, Kraków 1967.
- Bartoszewicz A., *Dzieje kartografii miast polskich do końca XIX wieku. Zarys problematyki*, „Polski Przegląd Kartograficzny” 2013, t. 45, nr 3, s. 236–255.
- Białostocki J., *Zagadka „Bitwy pod Orszą”*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1955, t. 17, nr 1, s. 80–98.
- Boehm G., *Die Wiederkehr der Bilder*, [w:] *Was ist ein Bild?*, red. W. Fink, München 1994.
- Bring S.E., *Sueciaverket och dess text*, Lychnos 1937.
- Cederlöf O., *Pejzaże polskie Erika Dahlberga*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1973, t. 19, cz. 2, s. 217–229.
- Chrościcki J.A., „*Pompa funebris*”. *Z dziejów kultury staropolskiej*, Warszawa 1974.
- Chrościcki J.A., *Sztuka i polityka. Funkcje propagandowe sztuki w epoce Wazów 1587–1668*, Warszawa 1983.
- Chumiński J., *O bitwie ze Szwedami pod Wojniczem*, „Zeszyty Wojnickie” 1994, r. 4, nr 5, s. 1–4.
- Chumiński J., *O bitwie ze Szwedami pod Wojniczem (dokończenie)*, „Zeszyty Wojnickie” 1994, r. 4, nr 6, s. 10–14.
- Dybaś B., *Fortece Rzeczypospolitej. Studium z dziejów budowy fortyfikacji stałych w państwie polsko-litewskim w XVII wieku*, Toruń 1998.
- Ehrensward U., *Erik Dahlbergh som kartograf*, [w:] *Stormaktstid. Erik Dahlbergh och bilden av Sverige*, red. L. Jonsson, Lidköping 1992.
- Erdmann J.E., *History Of Philosophy*, London 2002.
- Ericsson E., *Dahlbergh, Erik Jönsson*, [w:] *Svenskt Biografiskt Lexikon*, t. 9, red. B. Boëthius, Stockholm 1931.
- Heckscher E.F., *An Economic History of Sweden*, trans. G. Ohlin, London 1968.
- Herbst S., Walicki M., *Obraz bitwy pod Orszą. Dokument historii sztuki i wojskowości XVI w.*, [w:] *Rozprawy Komisji Kultury i Sztuki*, t. 1, Warszawa 1949, s. 16–68.
- Heyduk B., *Dahlbergh w Polsce. Dziennik i ryciny szwedzkie z dziejów „Potopu” 1656–1657*, Wrocław 1971.
- Hniłko A., *Plan bitwy pod Kircholmem Józefa Naronowicza-Narońskiego z r. 1659*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1935, t. 7, s. 126–133.
- Hołownia R., *Założony na skale Szwedzki wzór ewangelickiego kościoła Łaski w Jeleniej Górze*, „Quart” 2012, nr 2, s. 45–78.
- Hucul V., *The Battle of Orsha – court propaganda or chivalric epic?*, „RIHA Journal”, <http://www.riha-journal.org/articles/2014/2014-jul-sep/hucul-orsha-en> [dostęp: 12 marca 2017 r.].
- Janicki A., *Obraz Bitwa pod Orszą – geneza, datowanie, wzory graficzne a obraz bitwy „na Kropiwniej” i inne przedstawienia batalistyczne w wileńskim pałacu Radziwiłłów*, „Biblioteka Epoki Nowożytnej” 2015, t. 3, s. 173–225.
- Kopczyński M., *Dania i Szwecja czyli państwa militarne*, [w:] *Rzeczpospolita – Europa: XVI–XVIII wiek: próba konfrontacji*, red. M. Kopczyński, W. Tygielski, Warszawa 1999, s. 97–129.
- Kotljarchuk A., *In the Shadows of Poland and Russia The Grand Duchy of Lithuania and Sweden in the European Crisis of the mid-17th Century*, Huddinge 2006.

- Kowalski K.M., *Polskie źródła ikonograficzne XVII wieku. Analiza metodologiczna*, Poznań 1988.
- Krawczuk W., *Wojnicz w latach 1655–1660*, [w:] W. Krawczuk, P. Miodunka, K. Nabiałek, *Dzieje Wojnicza od XVI do XVIII wieku*, Wojnicz 2009.
- Krawczuk W., *Eryk Dahlberg i Samuel Pufendorf – postulatory badawcze*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 2010, t. 17, s. 35–40.
- Lewicka M., *Rycina Jakuba Lauro ku czci Jana Zamoyskiego. Nowe materiały do ikonografii Szarogrodu i Zamościa*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1956, t. 18, nr 1, s. 132–138.
- Lileyko J., *Zamek Warszawski. Rezydencja królewska i siedziba władz Rzeczypospolitej 1569–1763*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984.
- Łbik L., *Widok i plan Bydgoszczy z czasów szwedzkiego „potopu”*, [w:] *Materiały do dziejów kultury i sztuki Bydgoszczy i regionu*, z. 3, Bydgoszcz 1998, s. 17–25.
- Łopatecki K., *Fortyfikacje Brześcia Litewskiego w dobie II wojny północnej*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 2007, t. 43, s. 159–175.
- Łopatecki K., *Między włoską a holenderską sztuką fortyfikacyjną. Plan rozbudowy Brześcia Litewskiego w świetle „Geometrich Plan der Statt Brzesche in Littawen” z 1657 roku*, „Zapiski Historyczne” 2009, t. 74, z. 4, s. 77–94.
- Łopatecki K., *Prace kartograficzne wykonane na ziemiach Rzeczypospolitej przez szwedzkich inżynierów wojskowych w XVII stuleciu*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 2009, t. 46, s. 55–80.
- Łopatecki K., *O wykorzystaniu źródeł ikonograficznych w badaniach historyczno-wojskowych na przykładzie wysadzenia zamku w Sandomierzu w roku 1656*, „Україна в Центральньо-Східній Європі” 2013, z. 12–13, s. 380–400.
- Łopatecki K., Walczak W., *Mapy i plany Rzeczypospolitej XVII w. znajdujące się w archiwach w Sztokholmie*, t. 1, Warszawa 2011.
- Maćkowiak P., *Widoki i plany twierdzy Wisłoujście w zbiorach XVII i XVIII-wiecznej grafiki książkowej Biblioteki Kórnickiej*, 2005, t. 27, s. 309–322.
- Magnusson B., *Att illustrera fäderneslandet: en studie i Erik Dahlbergs verksamhet som tecknare*, Uppsala 1986.
- Mikoń M.J., *Erik Dahlbergh and his views of Polish Towns*, „The Polish Review” 1988, Vol. 33, No. 2 (1988), s. 143–155.
- Mitchell W.J.T., *Picture Theory*, Chicago–London 1994.
- Mitchell W.J.T., *Der Pictorial Turn*, [w:] *Privileg Blick. Kritik der visuellen Kultur*, red. Ch. Kravagna, Berlin 1997, s. 15–40.
- Никитчик А.Д., Никитчик Т.А., *Берестейський кроссворд Э.Й. Дальберга – гравюра „Urbs et castellum”*, „Вестник Брестского государственного технического университета” 2012, nr 6, cz. 1, s. 71–86.
- Olausson M., *The Aesthetic and Social Reception and Development of the Baroque Garden in Sweden*, [w:] *Baroque Garden Cultures. Emulation – Sublimation – Subversion*, ed. M. Conan, Washington 2005, s. 183–212.
- Olszewicz B., *Stosunki między Krajami Skandynawskimi a Polską w zakresie kartografii (od epoki odrodzenia po wiek XIX)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1961, t. 6, nr 1, s. 17–24.
- Parker P.M., *Privileges. Webster’s Quatations, Facts and Phrases*, San Diego 2008.

- Ptak J., *Potop w Sandomierzu*, „Mówią Wieki” 2009, nr 6, s. 62–67.
- Sito J., *Dahlberg i inni. O szwedzkich rysownikach – weducistach doby wojennej w Polsce i ich dziele*, [w:] *Po obu stronach Bałtyku. Wzajemne relacje między Skandynawią a Europą Środkową*, t. 2, red. J. Harasimowicz, P. Oszczanowski, M. Wisłocki, Wrocław 2006, s. 511–521.
- Stahr M., *Medale Wazów w Polsce*, Wrocław 1990.
- Stankiewicz J., *System fortyfikacyjny Gdańska i okolicy w czasie wojny 1655–1660 r.*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1976, t. 20, s. 73–121.
- Teodorczyk J., Żygulski Z., *Dwugłós o bitwie pod Kircholmem. Historia i ikonografia*, „Rocznik Historii Sztuki” 1999, t. 24, s. 97–130.
- Tomczak A., *O najdawniejszych planach miasta Torunia*, „Zapiski Historyczne” 1980, t. 45, nr 3, s. 101–128.
- Wieselgren P., *Sveriges sköna litteratur, en öfverblick vid akademiska föreläsningar*, Köpenham–Christiana 1835.
- Zieliński W.J., *Topografia Zawichostu w świetle analiz widoku Erika Jönsona Dahlbergha*, „Zeszyty Sandomierskie” 2005, z. 20–21, s. 25–28.
- Ziemierski M., *Widok szwedzkiego oblężenia Krakowa w 1655 r. autorstwa Eryka Jönsona Dahlbergha, kwestie interpretacji*, „Krzysztofor. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2004, t. 22, s. 34–42.
- Żygulski Z., „*Bitwa pod Orszą*” – *struktura obrazu*, „Rocznik Historii Sztuki” 1981, t. 12, s. 85–132.

Summary

The State of Research on the Evaluation of Reliability of Prints by Erik Dahlbergh

In this article we analyze the iconographic and cartographic works by Erik Dahlbergh concerning the territory of the Commonwealth, created in the 1655–1660 period. They were transferred to copperplates and published in the work by Samuel Pufendorf *De rebus a Carolo Gustavo Sueciae gestis*. The article presents the current state of research on the reliability of the prints. Based on the collected material, I refer to methodological assumptions that researchers analyzing the output of Dahlbergh should take into consideration. I discuss the issues of fortifications and significant military elements, the landscapes, and elements of figural staffage. I point to the need to extend the source database of Dahlbergh's works with the existing drawings and handwritten materials.